

**МЕТОДОЛОГИЧЕСКИ И ЕТИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА ЕМПИРИЧНИТЕ
СОЦИАЛНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ С ДЕЦА И ЮНОШИ. СПЕЦИФИКА НА
МЕЖДУНАРОДНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ „ПОВЕДЕНИЕ И ЗДРАВЕ СРЕД ДЕЦА В
УЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ - HBSC“**

ЕЛИЦА ДИМИТРОВА

Институт за изследване на населението и човека, Българска академия на науките

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

elitsa_kdimitrova@yahoo.com

**METHODOLOGICAL AND ETHICAL ASPECTS OF EMPIRICAL SOCIAL
STUDIES WITH CHILDREN AND YOUTH. SPECIFICS OF THE
INTERNATIONAL SURVEY “HEALTH BEHAVIOUR IN SCHOOL-AGED
CHILDREN - HBSC”**

ELITSA DIMITROVA

Institute for Population and Human Studies, Bulgarian Academy of Sciences

Plovdiv University „Paisii Hilendarski“

Abstract

The aim of the paper is to present the methodological and ethical aspects of social studies with children and youth. The specifics of the different methods such as in-depth interview, focus group discussion, participant observation, structured interview as well as the principles of ethical approval, confidentiality and anonymity are discussed. The ethical guidelines in the design and the implementation of the international survey “Health Behaviour in School-aged Children - HBSC”, conducted also in Bulgaria, are also presented as an example of research with young people.

Keywords: studies with children and youth, qualitative methods, survey, ethical guidelines, Health Behaviour in School-aged Children - HBSC.

Увод

Емпиричните социални изследванията с деца и юноши са базирани на предпоставката, че подрастващите притежават собствени мнения и оценки по определени въпроси и с помощта на подходящи изследователски техники тези мнения могат да бъдат проучени. Предметната област на този тип изследвания е свързана с

процесите на социализация и ранното детско развитие, спецификите на училищната среда, семейство и възпитанието, свободното време, здравните поведения на децата и юношите и др.

Методологическата и етическата страна и принципите, които трябва да се спазват в изследователския процес, все повече се дискутират в социалните науки. Акцентът в дискусиите най-често е поставен върху адаптирането и начините на приложение на изследователските методи, техниките на събиране на данни, както и въпросите, свързани с етичните процедури, през които трябва да премине едно емпирично социално изследване с деца и юноши. Етическият аспект засяга най-вече избягването на потенциални рискове и необходимостта от спазването на принципите на конфиденциалността и анонимността на информацията, както и процедурите по тяхното гарантирането при събирането и анализа на данните. Етическите въпроси при изследванията с деца и юноши са обект на множество регулации както в областта на медицината, така и в социалните науки, които имат разписан етичен кодекс и правила и процедури за провеждането на емпирични изследвания [1].

Изследователите отбелязват, че в съвременния период се наблюдава преход от *изследвания на децата и младите хора* (research on children and young people) към *изследвания с деца и млади хора* (research with children and young people), в които децата и юношите са активни участници в изследователския процес (O’Kane, 2000: 136–159; Einarsdottir, 2007: 197-21). Този преход е свързан с утвърждаването на постмодернистичния възглед за детството/юношеството, според който децата и юношите като специфична социална група, обособена във възрастовата стратификация на обществото, притежават свои възгледи и мнения по определени въпроси. Тази теоретична парадигма стои в основата и на движението за правата на детето, според което децата са пълноправни социални актьори, а не пасивни участници в процеса на социализация (Corsaro 1997; Einarsdottir 2007: 197-211). Това движение взема под внимание интересът и правата на детето, които трябва да се изразяват, упражняват и защитават (Freeman, 1998: 433–444). Конвенцията за правата на детето на ООН регламентира правните механизми, чрез които децата могат да изразяват своите мнения и да участват в решенията, засягащи техния живот.

В резултат на взаимодействието на тези перспективи в съвременния период авторитетни международни организации, ангажирани с проблемите на децата и младите хора, като УНИЦЕФ, международната асоциация Eurochild и др. провеждат множество емпирични социални изследвания, в които децата и младите хора изразяват своите мнения и разбирания по въпроси, засягащи техните права, начин на живот и други важни теми [2]. Децата и юношите се възприемат като компетентни членове на обществото, чието мнение трябва да бъде взимано под внимание и регулярно да бъде проучвано, особено в случаите, когато се планират и осъществяват законодателни промени и реформи в областта на детското/ младежкото здравеопазване, образование, социални услуги и др. (Bruner, 1996). Проучванията на мненията и възгледите на децата и юношите предоставят изключително полезна и ценна информация, когато се разработват различни политики, програми и интервенции. Степента на включване на децата и юношите в изследователския процес може да варира от по-пасивна форма на участие като респонденти до активно включване във всички фази на изследването (Shaw et al., 2011). Проучванията на мненията на подрастващите по определени теми все повече навлизат в практиката, но от друга страна, участието на децата в процесите на взимане на решение и провеждане на политики, засягащи тяхното здраве и благополучие е все още слабо застъпено, вкл. и в националния контекст.

В България в едно от малкото специализирани изследванията по темата за изследванията с деца и юноши се дискутирана т.нар. обективни методи, които най-често се прилагат в практиката, и се засягат в дълбочина методологическите и етическите въпроси, свързани с приложението им (Маринова 2019). Прегледът на изследователската практика, който прави Е. Маринова (2019, стр. 68), показва, че трябва да се има предвид, че децата и юношите са в процес на личностно формиране, което изисква особено внимание, прецизност и професионализъм от страна на изследователя при провеждането на едно емпирично изследване.

Особености на приложението на изследователските методи в емпиричните социални проучвания с деца и юноши

Дълбочинно интервю и групово дискусия

Най-често използваните методи в емпиричните социални изследвания с деца и юноши са дълбочинните интервюта и фокус групите. **Дълбочинните интервюта** с деца са различни от тези с възрастните и имат своите специфики. Децата нямат опита и изградените очаквания как ще протече изследователския процес. Изследванията с деца също така почиват на предпоставката, че познанието им е преди всичко имплицитно и затова често се прилагат индиректни методи, като проективни техники, творческа дейност, игрови методи и др. (Graue & Walsh, 1998). В редица случаи при малките деца е трудно да се различи опита и фантазиите, които те често смесват. Поради това препоръките са интервютата с малки деца да се провеждат като разговори, в които децата са слушани, а не интервюирани в традиционния смисъл на думата (Graue & Walsh, 1998). Интервютата по двойки или в малки групи също могат да са ефективен метод за събиране на данни при този тип респонденти (Einarsdottir 2007: 197-211; Graue & Walsh, 1998; Greig & Taylor, 1999). Интервюирането по двойки или в малки групи позволява да се избегне усещането за йерархия между възрастни и деца, да се създаде приятелска атмосфера, да се избегне търсенето на „правилен“ отговор от страна на децата и те да бъдат предразположени свободно да изразят своите мнения, непосредствено общувайки помежду си (Shaw et al., 2011). При малките деца се препоръчва интервюирането да бъде съчетано с игра и творческа дейност, по време на която те биха се чувствали по-спокойни и по-уверени (Parkinson, 2001: 137–156; Cappello, 2005; Brooker, 2001: 170–182).

Груповата дискусия е подходящ изследователски метод за провеждане на изследвания с по-големи деца и юноши (Graue & Walsh 1998; Greig & Taylor 1999). Самата дискусия трябва да бъдат проведена в среда, която е близка и позната на децата. В хода на дискусията те общуват помежду си, помагат си при формулирането на отговорите, като по този начин може по-лесно да бъде достигната информацията, която е необходима на изследвателя. Фокус групите с юноши не бива да включват повече от 6-8 участници, а при малките деца броят на участниците може да е по-малък (Shaw et al 2011). Груповите дискусии не трябва да са прекалено дълги (до 90 минути), а когато са с малки деца, е препоръчително да са дори по-кратки, за да се задържи интересът и вниманието им. Както и при традиционните фокус групи, трябва да се избягват въпросите, които изискват отговори само с „да“ и „не“, а участниците да се насърчават да споделят своите мнения, опит и преживявания. По време на дискусията атмосферата

трябва да е приятелска, с повече внимание към подгръващите въпроси, които имат за цел да въведат децата в темата на изследването и да ги предразположат към откровеност и споделяне (Shaw et al., 2011). Обстановката при провеждането на интервютата и дискусиите трябва да предразполага към откровен разговор, без наличие на знаци на йерархичност и оценъчен характер на изследването. Допуска се децата/ юношите да се познават помежду си, като се приема, че така те биха се чувствали по-спокойни и по-склонни да изразяват мненията си по темата на изследването. В литературата се препоръчва още да се избягват фокус групи, в които се включват деца/юноши на прекалено различни възрасти, а при по-сензитивни изследвания е необходимо груповите дискусии да се провеждат само с участници от определена група, напр. с връстници или само с момчета или момиче (Shaw et al., 2011).

При използването на дълбочинни интервюта и фокус групи с деца и юноши трябва да се избягват йерархичните отношения дете-възрастен в хода на провеждането на изследването, да се създаде приятелска атмосфера и доверие чрез подробно обяснение на целта на проучването, както и да се гарантира конфиденциалността на споделената информация. При анализа и интерпретацията на резултатите от качествени изследвания с деца и юноши изследователят трябва да се стреми да отрази точно перспективите и мненията на участниците. Това може да стане чрез валидизиране на анализа, изготвен от изследователя и неговия екип, посредством допълнителни разговори и коментари от страна на участниците в изследването.

Използване на творческа дейност и игрови техники

В емпиричните социални изследвания с малки деца използването на творчески дейности и игрови техники е често прилагана изследователска стратегия. Творческата дейности и игрите дават възможност на децата да изразят своите преживявания, мисли и чувства чрез невербални средства. Рисунките напр. са визуални данни и могат да разкрият важни аспекти, свързани с емоциите, опита и преживяванията на децата (Einarsdottir 2007: 197-211). Играта и творчеството събуждат любопитството и въображението им и подпомагат включването им в изследователския процес. Разговорите върху съдържанието на рисунките е ценен източник на информация, допълващ наративите и интерпретациите по темата на изследването. На практика в този тип изследвания се

комбинират вербални и визуални средства за общуване, поради което творческата дейност и игровите техники са подходящи за изследвания с малки деца или деца, които имат комуникативни затруднения. В някои проучвания децата сами правят снимки или видеозаписи, върху които впоследствие изследователят провежда фокусирано интервю (Hurworth, 2005: 52-62). По този начин индиректно чрез творческа дейност бива отразена индивидуалната перспектива на всяко дете, участващо в изследването.

Наблюдението като изследователски метод

Една от силните страни на **наблюдението** като изследователски методи е, че то позволява директно да бъде наблюдаван определен процес или поведение. При наблюдението изследователският поглед е фокусиран върху протичането на определено действие или взаимодействие, докато при индивидуалните и груповите интервюта акцентът е поставен върху дискурсите и интерпретациите на участниците, които отговарят на въпросите на изследователя. Главен принцип при провеждането на включено наблюдение е, че то трябва да се осъществява в условията на всекидневия живот на изучаваната общност/група, т.е. възгледите, действията и постъпките на участниците в изследването трябва да се регистрират в автентичния им контекст.

Прилагането на методът на наблюдението (с или без участие) в емпиричните социални изследвания с деца и юноши изисква предварително да бъдат конкретизирани аспектите на средата, поведенията и взаимодействията между участниците, които ще бъдат обект на изследване, както и да бъде уточнен начинът на отразяване на бележките, свързани с наблюдението. Препоръчително е децата/юношите да бъдат предварително информирани, че ще участват в такъв тип проучване. Едно от основните предизвикателства при използването на метода на наблюдението е как да се запази автентичността на ситуацията, без да се наруши обичайния начин на протичане на определени взаимо/действия между участниците поради присъствието на изследователя (Shaw et al., 2011). В литературата се отбелязва, че при т.нар. „тайно“ наблюдение са налице етични проблеми, свързани с това, че децата/юношите не са информирани, че участват в научно изследване (Einarsdottir 2007: 197-211).

Използване на структуриран въпросник/анкетна карта

Структурираните въпросници/ анкетните карти рядко се използват в изследванията с малки деца. При юношите обаче анкетният метод е удобен и ефективен начин за събиране на информация по дадена тема. Анонимността на проучването, бързината, с която се попълва анкетната карта с предварително формулирани въпроси и отговори, в съчетание с непредубедеността и любопитство на младите хора превръщат този начин на събиране на информация в удобен и често използван изследователски метод (Shaw et al., 2011). В съвременната култура на преподаване в училищата, базирана на тестове, анкетните карти и онлайн проучванията се превръщат в често използвано средство за събиране на емпирична информация, което е достъпно, познато и лесно за ползване от страна на младите хора (Einarsdottir, 2007: 197-211). Анкетните проучвания биха могли да компенсират някои проблеми при приложението на качествените методи, като напр. бариерата при общуването с изследователя, който е по-възрастен и непознат, както и адаптирането на отговорите на децата/ юношите към очакванията на „възрастните“.

Анкетната карта не трябва да е прекалено дълга, въпросите трябва да са ясни, разбираеми и адаптирани към езика на респондентите, както и съобразени с тяхната възраст и житейски опит. Някои изследователи препоръчват методът на самопопълването на анкетните карти да не се ползва при деца под 12 години, освен ако това не се случва в училище в присъствието на учител или друг помощен персонал (Shaw et al., 2011). Добрата дигитална грамотност на съвременните млади поколения способства за все по-широкото навлизане на онлайн проучванията като метод за провеждане на емпирични социални изследвания. При уеб-базираните анкетни проучвания са налице някои проблеми и трудности, свързани с приложението им. Част от тях са свързани с получаването на съгласие от страната родителя за участие на детето в онлайн проучване, степента на разбиране на въпросите и начинът на попълване на отговорите, както и проблеми, свързани с въпроси с по-сензитивен характер (Shaw et al., 2011).

Изборът на методи (количествени или качествени) трябва да бъде съобразен със социо-културния контекст, в който се формира опитът и възгледите на децата и юношите, а мулти-методичните изследвания могат да бъдат успешно средство за

валидиране и взаимно допълване на изследователските перспективи (Ethical research involving children; Shaw et al., 2011).

Етически аспекти на социалните емпирични изследвания с деца и юноши

Една от особеностите на качествените изследвания е свързано с установяването на близки отношения и доверие между изследователя и изследваното лице в хода на изследователския процес. Това е особено важна предпоставка при наблюдението като изследователски метод. В проучванията с деца и юноши е налице неравенство по възраст, статус, знание и опит между изследователя и респондентите (Einarsdottir, 2007: 197-211). Този специфичен тип неегалитарните отношения биха могли да повлияят на провеждането на изследването в зависимост от степента на постигане на доверие, откровеност и желание за участие от страна на младите хора. Това неравенство може да бъде източник на притеснение, търсене на „верния“ отговор и да създаде чувство на разочарование и неудобство при трудности в отговарянето на даден въпрос или извършването на определена дейност (Einarsdottir, 2007: 197-211). Поради това е необходимо изследователят да създаде приятелска атмосфера и усещане за коректност, доверие, етичност и уважение към мненията на участниците. Изследванията с деца и юноши трябва да са недискриминиращи, да са адаптирани към младите хора и техните познания и светоглед, да се избягват рисковете и потенциалните негативни ефекти върху здравето и благополучието им (Ethical research involving children).

Информирано съгласие

Информираното съгласие означава, че участниците доброволно се включват в изследователския проект, разбират същността му, както и очакванията, свързани с участието им (Bogdan & Biklen, 1998). В емпиричните социални изследвания с деца и юноши информираното съгласие трябва да включва ясно и разбираемо представена информация относно целите на изследването, изследователските методи, начинът, по който ще протече изследването, продължителността на провеждането на анкетата/интервюто и пр. (Ethical research involving children). Необходимо е да бъде включена още информация относно потенциалните рискове, начинът на обработка и съхранение на данните, да бъде гарантиран принципът на анонимността и доброволният

характер на участието в проучването. При изследванията с малки деца поради спецификата на възрастта им съгласието за участие трябва да бъде проследявано в хода на цялото изследване (Ethical research involving children). Някои изследователи препоръчват разработването на допълнителна брошура с информация за проекта, в която на достъпен и разбираем език или с други помощни средства, да се представи целта и начинът на протичане на изследването (Alderson, 2004: 97–111).

Информираното съгласие от страна на трети лица (възрастен, най-често родител) за участието на детето/ юношата в емпирично социално изследване също има някои специфики. Когато изследването се провежда с ученици, лицата, които трябва да дадат информирано съгласие са родителите, учителите и/или училищните власти, вкл. инспекторати, министерства и др. (Bogdan & Biklen, 1998).

Един от основните етически аспекти при провеждането на емпирични изследвания с деца и юноши е свързан с предварителното информиране на участниците в изследването. В литературата се посочва, че при малките деца освен съгласието на родителите, информираното съгласие се дава устно от самите деца чрез приемането или отхвърлянето на поканата от страна на изследователя (Einarsdottir, 2007: 197-211). Според Шоу и кол. (Shaw et al., 2011) присъствието на родител или настойник не е желателно при дълбочинни интервюта с деца и юноши, тъй като това би могло да бъде бариера за споделянето на мненията и опита им. При фокус групите с деца и юноши присъствието на учители или други лица от дадена институция също може да е бариера пред участниците. В някои случаи обаче присъствието на възрастен (родител, учител, настойник) по време на проучването е необходимо, напр. при изследвания с деца с специални образователни потребности или при попълването на въпросници/анкетни карти в училищата (Shaw et al., 2011).

Друга основните бариери при провеждането на емпирични социални изследвания с деца и юноши би могла да бъде липсата на интерес и мотивация или отказите за участие, които биха могли да затруднят провеждането на изследването. Децата не притежават социалния опит на възрастните, поради което теми, по които те не са запознати или не са интересни за тях, или дългите и уморителни анкетни карти, могат да предизвикат загуба на интерес и отказ от участие (Shaw et al., 2011).

Друг въпрос, който се коментира в литературата относно провеждането на емпирични социални изследвания с деца и юноши, е свързан с използването на стимули и награди за участие. Няма единно мнение относно стимулите и наградите от типа на ваучери, подаръци, рекламни материали и др. Според някои изследователи съгласието за участие трябва да е напълно доброволно и да произтича от собствения избор, желание и интерес на децата/ юношите. Според други изследователи използването на награди и дори финансова компенсация би могло да бъде форма на отблагодаряване за отделеното време и желание за участие в проучването. Мненията по повод заплащането за участие също са нееднозначни. Според някои автори заплащането е компенсация на участниците за отделеното време и не съдържа етичен конфликт (Head 2009: 335-344). Според други изследователи при проучвания, особено в бедните общности, заплащането може да влезе в противоречие с идеята за доброволно съгласие, а необходимостта и финансовият мотив могат да изместят желанието за споделяне на мнения и опит (Creed-Kanashiro et al., 2005: 925-928).

Гарантиране на конфиденциалността и анонимността на информацията

Гарантирането на конфиденциалността означава, че ако не е уговорено друго, самоличността на участниците в изследването трябва да бъдат защитена и анонимизирана, тяхната самоличност няма да бъде разкрита и споделената информация няма да стане достояние на родители, учители или други лица (Bogdan & Biklen, 1998). Въпреки това, редица автори предупреждават, че изследователите, провеждащи проучвания с деца и юноши, трябва да бъдат внимателни при спазването на принципа на конфиденциалността. Това се отнася до случаите, при които децата споделят за агресия, насилие или други негативни преживявания, които поставят в риск тяхното здраве и благополучие и за които върховенството на закона и закрилата на детето се поставя на първо място пред етичния изследователски кодекс (Flewitt, 2005: 553–566). Подобни случаи представляват етични дилеми, при които изследователят е изправен пред необходимостта да действа според закона и да предпази детето, влизайки в противоречие с принципите на изследователската етика, съгласно които конфиденциалността трябва да бъде гарантирана (Einarsdottir, 2007: 197-211).

Понякога могат да възникнат ситуации, в които има разминаване между съгласието на детето/юношата и съгласието на родителите. Поради се препоръчва информираното съгласие да се разглежда като непрекъснат процес, който протича в хода на провеждане на изследването, а не като еднократен акт, както и да се събира допълнителна информация за преживяванията на децата/ юношите по време на самото изследване (Einarsdottir, 2007: 197-211; Morrow 2009). Тази допълнителна информация включва мнения и оценки относно темите и въпросите в изследването, степента на трудност и разбираемост, споделянето на сензитивен опит, преживяванията на детето/юношата по време на процеса на проучването, взаимоотношенията с изследователския екип и с другите участници в изследването и пр.

Специфика на международното изследването „Поведение и здраве сред деца в училищна възраст- HBSC“

Едно от мащабните проучвания в областта на юношеското здраве е международното изследване „Поведение и здраве сред деца в училищна възраст - HBSC“[3]. Фокусът на изследването е поставен върху здравните поведения, субективното благополучие и социалната среда (семејство, училище, приятелска среда), в която юношите на 11, 13 и 15 години израстват (Inchley et al., 2018). Изследването се провежда в интервал от четири години, като в последната вълна през 2018 г. са участвали 50 страни в Европа и Северна Америка. Процесът на анкетиране протича в училищата, който се селектират чрез представителна извадка. В рамките на селектираните училища се прави допълнителен случаен подбор на 5, 7 и 9 класове. Изследването се провежда под егидата на Световната здравна организация и има широки цели, свързани с мониторинг на юношеското здраве и субективно благополучие, както и разработването на политики и интервенции, чиято цел е да насърчат здравословния начин на живот сред подрастващите. България се включва в международната изследователска мрежа през 2005 г.[4].

HBSC има разписана процедура относно спазването на етичните стандарти при провеждането на изследването в различни страни. Съгласно тези стандарти преди стартирането на проучването националните екипи трябва да получат етично разрешение от институции, които имат право да оценяват спазването на етичните правила и

потенциалните рискове в проучванията с деца и юноши. Тези рискове са свързани най-вече със гарантирането на анонимността и конфиденциалността на споделената информация, тъй като в изследването се засягат сензитивни теми, като употреба на вредни вещества (цигари, алкохол, употреба на канабис, сексуално поведение и пр.). При провеждането на всяка вълна на HBSC по препоръка на международния координатор се подготвя писмо до родителите, което има за цел да ги информира относно целите на проучването, темите, които включва въпросникът и методите на събиране на данните. В документацията на HBSC се посочва, че писмото до родителите има за цел националните екипи да получат *пасивно съгласие* от страна на родителите за участието на децата в проучването. По препоръки на координаторите на изследването писмото се изпраща две седмици преди началото на теренната работа. Това дава възможност на родителите да откажат участието на детето или да се обърнат към изследователския екип за допълнителни разяснения (Currie et al., 2013). Преди провеждането на проучването, което се случва в класовете на селектираните училища, учениците също биват информирани относно целите на HBSC, доброволният характер на попълването на анкетната карта, анонимността на данните и възможността да не отговарят на въпроси, по които не биха желали да споделят мнение, както и изцяло да откажат участие в проучването. Тази информация задължително присъства също и в началната страница на анкетната карта, заедно с инструкциите за попълването ѝ.

По отношение на съдържанието на анкетната карта методологическият екип на HBSC, заедно с членовете на мрежата апробират, дискутират и променят в случай на необходимост някои от въпросите и скалите на отговорите. Налице са задължителни въпроси, както и въпроси, които изследователите от националните екипи включват в анкетните карти за трите възрасти по тяхна преценка. За всяка от възрастовите групи (11, 13 и 15 г.) въпросникът се адаптира с оглед на темите и продължителността на попълването. Например, някои от въпросите са по-сензитивни и в някои страни те могат да бъдат източник на отказ от споделяне или участие в изследването. Една част от въпросите имат незадължителен характер за включване в анкетната карта, а други се задават само на 15-годишните ученици. Международната изследователска мрежа на HBSC регулярно обсъжда и развива съдържанието на въпросника, както и апробира и валидира отделни скали. Дискусиите относно сензитивните въпроси имат за цел да

подобрят надеждността на събираната информация, да намалят влиянието на социо-културните различия в отговарянето и провеждането на изследването в различни страни, да предложат нови теми, актуални и близки до младите хора и техния начин на живот.

Заклучение

Деца и юношите представляват нееднородна социална група (Einarsdottir 2007: 197-211). Техните гласове, опит и преживявания трябва все по-често да присъстват в емпиричните социални изследвания, посветени на начина им на живот, светоусещане, здраве, благополучие, права и пр. Традиционните изследователски техники в областта на количествените и качествените методи е необходимо да бъдат адаптирани при работата с този тип специфичен тип респонденти. При малките деца съчетаването на игра, творчество и изследователска дейност позволява да бъдат разкрити в по-голяма дълбочина техните перспективите, мнения и преживявания. Постигането на доверие и желание за участие е предизвикателство, с което трябва да се справят екипите, провеждащи емпирични социални изследвания с деца и юноши. Гарантирането на конфиденциалността и анонимността на споделената информацията са едни от най-важните аспекти, свързани със спазването на етичните стандарти на изследователската практика. Споделената информацията, която поставя в риск здравето и благополучието на младите хора, е източник на етични дилеми и конфликти между гарантирането на принципа на анонимността, оправдаването на доверието от страна на младите хора и спазването на върховенството на закона и закрилата на детето в ситуация на риск (Einarsdottir 2007: 197-211). В контекста на изследванията с деца и юноши изследователските методи трябва да бъдат адаптирани към предпочитанията и особеностите на изразяване на всяко дете, така че то да може в пълнота да сподели своето мнение и опит. Друг важен етичен аспект в емпиричните социални изследвания с деца и юноши е свързан с интерпретацията на резултатите от изследванията. Изследователят и неговият екип трябва критично да преосмисля и валидира своите изводи и степеня, в която те отразяват мненията, нагласите и перспективите на младите хора. При изследванията с деца и юноши е необходимо да се търси баланс между участие в изследователския процес, етични процедури и защитата на правата на детето (Einarsdottir 2007: 197-211), така че резултатите от проучването да информират по най-добрия начин

политиките и програмите, насочени към подобряване на детското и юношеското здраве и благополучие.

БЕЛЕЖКИ

[1] Тези правила са разписани в етичните кодекси на професионалните асоциации, както и в етичните правилници на организациите, ангажирани с подготовката, провеждането, анализа и разпространението на резултатите от проучвания в областта на социалните науки. Професионалните асоциации и изследователските организации имат етични комисии, които оценяват потенциалните рискове, спазването на етичните правила и др. В България такива организации са напр. Българската социологическа асоциация, Дружеството на психолозите и други професионални асоциации.

[2] В България пример за подобен тип мрежи на участие на децата в процесите на взимане на решение, включително и с цел проучвания на техните мнения по въпроси, засягащи здравето и благополучието им, образованието, социалната защита и др., е инициативата „Мегафон“ на НМД, както и Съвета на децата към ДАЗД.

[3] Информация за изследването може да бъде намерена на следния уеб адрес: <http://www.hbsc.org/>

[4] Ръководител на екипа до 2020 г. е доц. д-р Лидия Василева, като са включени изследователи от Института по Психология и Центъра за изследване на населението при БАН (обединени в Институт за изследване на населението и човека при БАН) и Научен център „Психология и здраве“. Изследователският екип е провел три вълни на проучването в България през 2006, 2014 и 2018 г.

ЛИТЕРАТУРА

Маринова, Е. (2019). Обективното изследване на морала и съвременната етика. В. Търново, Фабер.

Alderson, P. (2004). Ethics, in: Fraser, S., Lewis, V., Ding, S., Kellett, M., Robinson, C. (Eds). Doing research with children and young people. London, Sage, 97–111.

Bogdan, R., Biklen, S. K. (1998). Qualitative research in education: an introduction to theory and methods. Boston, MA, Allyn and Bacon.

Cappello, M. (2005). Photo interviews: eliciting data through conversations with children. - In: Field Methods, 2005; 17, 170–182.

Corsaro, W. A. (1997). The sociology of childhood. Thousand Oaks, CA, Pine Forge Press.

Creed-Kanashiro, H., B. Ore, M. Scurrah, A. Gil, Penny, M. (2005). Conducting Research in Developing Countries: Experiences of the Informed Consent Process from Community Studies in Peru. – In: Journal of Nutrition, 2005; 135: 925-928.

Currie, C., Inchley, J., Molcho, M., Lenzi, M., Veselska, Z., Wild, F. (eds.) (2014). Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) Study Protocol: Background, Methodology and Mandatory items for the 2013/14 Survey. St Andrews: CAHRU.

- Dahlberg, G., Moss, P., Pence, A. R.** (1999). Beyond quality in early childhood education and care: postmodern perspectives. London and Philadelphia, Falmer Press.
- Einarsdóttir, J.** (2007). Research with children: methodological and ethical challenges. - In: European Early Childhood Education Research Journal, 2007; 15(2), 197-211.
- Ethical research involving children.** Ethical guidance: harms and benefits. Available at: <https://childethics.com/wp-content/uploads/2013/10/ERIC-compendium-Ethical-Guidance-Harm-and-benefits-section-only.pdf>
- Flewitt, R.** (2005). Conducting research with young children: some ethical considerations. – In: Early Child Development and Care, 175(6), 553–566.
- Freeman, M.** (1998). The sociology of childhood and children’s rights. - In: The International Journal of Children’s Rights, 1998; 6, 433–444.
- Graue, E. M., Walsh, D. J.** (1998) Studying children in context: theories, methods and ethics. Thousand Oaks, CA, Sage.
- Greig, A., Taylor, J.** (1999). Doing research with children. Thousand Oaks, CA, Sage.
- Head, E.** (2009). The ethics and implications of paying participants in qualitative research. – In: International Journal of Social Research Methodology, 2009; 12(4), 335-344.
- Hurworth R., Clark E., Martin J., Thomsen S.** (2005). The Use of Photo-interviewing: Three Examples from Health Evaluation and Research. – In: Evaluation Journal of Australasia. 2005; 4(1-2): 52-62.
- Inchley J., Currie, D., Cosma, A., Samdal, O.** (eds). (2018). Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) Study Protocol: background, methodology and mandatory items for the 2017/18 survey. St Andrews: CAHRU.
- Morrow, V.** (2009). The Ethics of Social Research with Children and Families in Young Lives: Practical Experiences. Young Lives Working Paper 53. Available at: <https://www.younglives.org.uk/content/ethics-social-research-children-and-families-young-lives-practical-experiences>
- O’Kane, C.** (2000). The development of participatory techniques. Facilitating children’s views about decisions which affect them. - In: P. Christensen, James, A. (Eds) Research with children. New York, Falmer Press, 136–159.
- Parkinson, D.D.** (2001). Securing trustworthy data from an interview situation with young children: six integrated interview strategies. – In: Child Study Journal, 2001; 31(3), 137–156.
- Shaw, C., Brady, L.-M., Davey, C.** (2011). Guidelines for Research with Children and Young People. CB Research Centre. National Children’s Bureau. Available at: <https://childethics.com/library/other-literature/guidelines-for-research-with-children-and-young-people/>